

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В 20–30-ті РОКИ ХХ ст.

Одна з найстаріших громадських організацій філантропічно-гуманітарного спрямування — **Червоний Хрест** після більшовицького перевороту в жовтні 1917 року була реорганізована і пристосована до потреб комуністичного режиму. До масової організаційної роботи товариство Червоного Хреста в УСРР приступило в 1923 році. В лютому 1924 року на засіданні комуністичної фракції Всеукраїнської наради Червоного Хреста було зазначено, що Червоний Хрест необхідний як нерозривна складова частина радянської державності, як чинник червоної громадськості робітничо-селянських мас, які допомагають своєю самодіяльністю радянській державі у будівництві соціалізму в тих галузях, яким вона ще не змогла приділити належної уваги. У зв'язку з цим акцентувалась увага на розгортанні червонохресної роботи на селі і залученні до неї класових селянських спілок на кшталт сільських товариств взаємодопомоги [1]. Водночас відбувалася уніфікаційно-централізаторська корекція діяльності національних комітетів Червоного Хреста на теренах, контрольованих більшовицькою владою. В травні 1923 року делегати шести національних товариств Російської Федерації, України, Білорусії, Вірменії та Азербайджану виробили декларацію про утворення Союзу товариств Червоного Хреста радянських республік. Радянський Червоний Хрест активно залучався для підтримки зовнішньополітичних акцій компартійного режиму упродовж міжвоєнної доби через участь в роботі відповідних міжнародних структур.

Міжнародний Червоний Хрест, що мав у своєму складі представництва від радянських республік, включаючи УСРР, не належав до революційних міжнародних об'єднань, на зв'язки з якими пріоритетно орієнтувалася громадськість України. До початку 1920-х років існувало два міжнародних центри, що об'єднували національні організації Червоного Хреста. Першим був (створений ще в 1864 році) швейцарський **Міжнародний комітет Червоного Хреста (МКЧХ)** з місцезнаходженням у **Женеві**. Він виконував функції посередника між воюючими сторонами в разі міждержавних конфліктів, грома-

дянських воєн, а в мирний час проводив роботу з метою подолання деструктивних наслідків війни. Водночас МКЧХ мав здійснювати підготовку санітарного персоналу та оснащення, необхідних для діяльності Червоного Хреста, координувати співпрацю національних товариств і військово-санітарних управлінь держав, що підписали Женевську конвенцію про Міжнародний Червоний Хрест. Під час мирної конференції в **Парижі** у 1919 році держави Антанти та Японія заклали нову міжнародну спілку — **Лігу товариств Червоного Хреста (ЛТЧХ)**, яка в наступні роки об'єднала практично всі існуючі в окремих країнах червонохресні організації. Перетворившись в асоціацію національних товариств Червоного Хреста, Ліга поставила за мету об'єднати їх зусилля для боротьби із стихійними лихами, проведення гігієнічно-оздоровчої роботи, поширення санітарно-медичних знань серед населення у мирний час. Для подолання паралелізму та узгодження своєї діяльності обидва міжнародні центри на конгресі в **Гаазі** 27 жовтня 1928 року досягли домовленості про утворення єдиної організації — **Міжнародного Червоного Хреста (МЧХ)**, до якого, разом з червонохресними організаціями окремих країн, увійшли Міжнародний комітет Червоного Хреста та Ліга Червоного Хреста, зберігаючи за собою попередні статутні функції [2].

Практика взаємин УЧХ, який організаційно входив до Всесоюзної спілки радянських червонохресних товариств, з міжнародними організаціями Червоного Хреста мала складну і суперечливу історію Упродовж 1918—1921 років ЦК Російського товариства Червоного Хреста, який представляв інтереси регіональних філій на контрольованій більшовиками території, вів переговори з МКЧХ в Женеві про визнання радянського Червоного Хреста правонаступником червонохресних організацій, що діяли в межах царської Росії до 1917 року. 15 жовтня 1921 року Міжнародний комітет Червоного Хреста юридично визнав радянський Червоний Хрест. Однак в поясненні до обіжника МКЧХ, надісланого з цього приводу усім національним червонохресним організаціям за підписом його голови Г.Адора, вказувалося, що «визнаючи Радянський

Червоний Хрест, Міжнародний комітет не відмовляється від подальших зносин із старою організацією російського Червоного Хреста, беручи до уваги його гуманітарну діяльність поза межами Радянської республіки по лінії допомоги російським біженцям за кордоном» [3]. За цих обставин керівництво радянської організації протягом ще двох років відмовлялося брати участь в міжнародних форумах Червоного Хреста. Вперше радянська делегація, до складу якої входив і представник України, була присутня на XI міжнародній конференції Червоного Хреста в Женеві у 1923 році [4].

Проте слід відзначити, що уже в 1921 році Міжнародний Червоний Хрест розгорнув широку діяльність з метою допомоги голодуючому населенню радянських республік. Втім, міжнародні комітети допомоги голодуючим, які діяли під патронажем Червоного Хреста, були допущені в Україну лише в січні 1922 року, та й то, коли самостійно виявили ініціативу і отримали згоду московського керівництва. Активно залучаючи міжнародні благодійницькі організації та комітети на допомогу голодуючому Поволжю, центральне компартійне керівництво не згадувало про організацію допомоги УСРР, а український уряд не міг чи не хотів піднімати питання про використання коштів іноземних благодійників на допомогу українському селянству. Так, на міжнародній конференції з питань допомоги голодуючим Росії в Женеві в січні 1922 року українські чиновники, аби не відвертати увагу від Поволжя, питання про Україну не ставили [5]. У зв'язку з кампанією допомоги постраждалим від посухи губерніям РСФРР представництву комісії Допголу при ВУЦВКУ в Німеччині рекомендувалося «не тільки не зчиняти галасу про загрозливе становище на Україні», а, навпаки, усіяло замовчувати дійсний стан речей. Компартійне керівництво вважало «незручним в політичному і нецільним в практичному відношенні розколювати налагоджену роботу на допомогу Росії взагалі і Україні зокрема» [6]. Лише з травня 1922 року закордонна допомога стала надходити в Україну. В серпні 1922 року Чехословацький Червоний Хрест харчував близько 14 тисяч голодуючих [7]. Датський Червоний Хрест виділив 69 тисяч пайків для голодуючих України, Швейцарський — 429 тисяч, Сербський — 294 тисячі, Шведський — 410400. Крім того, названі червонохресні організації надіслали упродовж 1922—1923 років в Україну 129673 пудів інших гуманітарних вантажів [8].

Надання Міжнародним Червоним Хрестом гуманітарної допомоги населенню України відбувалося за складних умов. Місцева вла-

да без вказівки зверху не могла навіть розподіляти допомогу, оскільки всі кандидатури представників зарубіжних організацій затверджувалися в Москві. Розгортання допомоги гальмувалося і зловживаннями з боку чиновників радянських установ, відповідальних за її розподіл. Уповноважений ЦК Допголу при ВУЦВК в Берліні повідомляв, що представники німецького Червоного Хреста, збираючи продовольство, заявляли, що «не можуть ручатись за те, що посилки дійсно потрапляють тому, кому треба» [9].

На середину 1920-х років в Німеччині, Франції, Швейцарії, США та інших країнах діяли зарубіжні представництва радянського Червоного Хреста. Функціями представництва було ведення пропаганди та збір інформації про діяльність споріднених організацій за кордоном. 1 вересня 1925 року РНК СРСР затвердив «Положення про Союз товариств Червоного Хреста та Півмісяця СРСР», в якому відзначалося, що назване об'єднання утворюється для представництва інтересів і узгодження діяльності республіканських національних організацій Червоного Хреста за кордоном [10]. Формально, відповідно до статутних положень члени асоціації зберігали за собою право самостійних зносин з зарубіжними організаціями Червоного Хреста. На практиці ж, під приводом спільності завдань, економії валюти тощо керівництво республіканських філій передоручало представляти їх інтереси союзному виконкому Червоного Хреста і Півмісяця [11]. За цих обставин керівництво Міжнародного Червоного Хреста вважало за доцільне підтримувати офіційні стосунки з виконкомом Союзу товариств Червоного Хреста і Півмісяця СРСР, що знайшло свій вираз у циркулярному листі секретаріату МКЧЗ від 3 січня 1928 року під титлом «Становище Червоного Хреста в СРСР з міжнародної точки зору» [12]. У червні 1928 року радянська делегація у складі представників РСФРР, України та Білорусії, очолювана головою Центрального правління Українського Червоного Хреста (УЧХ) О.Буценком, взяла участь у роботі міжнародного конгресу в Парижі з питань приватної благодійної допомоги та соціальної гігієни. Представники радянських республік неодноразово виступали на засіданнях комісії цього міжнародного форуму, доводячи переваги, які створює соціалізм для соціального забезпечення мешканців села. Водночас вони тварували дискримінаційну політику урядів Польщі, Румунії та Чехословаччини щодо потреб української національної меншини на теренах цих держав. Завдяки активності радянської делегації О.Буценка було обрано заступником голови конгресу [13].

Керівництво Міжнародного Червоного Хреста прагнуло до безпосередньої практичної співпраці, обміну інформацією з радянськими республіканськими червонохресними організаціями, зокрема, з однією з найбільш значних їх філій — українською. УЧХ представив XIII міжнародній конференції Червоного Хреста, що відбувалася в жовтні 1928 року в Гаазі, звіт за десять років свого існування. За зовні об'єктивною інформацією і вражаючими кількісними характеристиками змін, які відбулися за цей час в роботі червонохресних організацій на селі, виразно простежувалося намагання підкреслити переваги, надані радянською владою розвитку червонохресної діяльності. Зокрема, наголошувалося, що з 1927 року рішенням президії ВУЦВКу лікувально-санітарні установи УЧХ були переведені на утримання органів наркомату охорони здоров'я. Звільнені бюджетні асигнування УЧХ повинен був використати на організацію установ нового «соціалістичного» побуту, піднесення санітарно-культурного рівня селянства, організовуючи для цього дитячі ясла та майданчики, громадські пральні, поліпшуючи умови водопостачання на селі тощо. Проте, нічого не було сказано про викачування засобів з селянських господарств через структуру УЧХ в ході численних податкових зборів, самообкладання, державно-позичкових, лотерейних кампаній тощо [14].

У свою чергу, УЧХ запозичував та пропагував через свої періодичні видання досвід зарубіжних червонохресних структур, зокрема, санітарних колон у Німеччині. Керівництву радянського Червоного Хреста, яке прагнуло перетворити його в суто «оборонну» організацію, імпонували масовість німецьких санколон, пануюча в них військова дисципліна, мілітарний характер цих червонохресних утворень, очолюваних колишніми військовими. Привабливою була також ідея залучення до санітарних колон широких верств сільсько-населення як засобу їх воєнізації, підкорення військовим інструкціям і участі в підготовчих мобілізаційних заходах на випадок війни. Для бюрократичної верхівки УЧХ були прийнятними і засади зрощення червонохресних організацій з державними структурами шляхом укладання з міністерствами праці та соціального забезпечення угод про перебирання санітарними колонами обов'язків попередження травматизму в сільськогосподарському виробництві, обслуговування масових заходів, допомоги потерпілим у результаті стихійного лиха [15].

Контакти між УЧХ і спорідненими зарубіжними організаціями, що входили до складу Міжнародного Червоного Хреста, розвивалися в ході обслуговування еміграційного руху

з України, що набув з кінця 1920-х років особливого поширення серед німецької і шведської національних спільнот. Показовими були події, пов'язані із еміграцією шведських колоністів Бериславського району Херсонської округи. Причини еміграції, як зазначалося в таємній довідці Херсонського ОКП до ЦК КП(б)У, коринилися в занедбаності господарського життя шведської нацспільноти, хибній соціальної політиці владних структур, які розглядали населення колоній як виключно куркульське при проведенні кредитової, землеустрійної та податкової кампаній, відсутності політико-масової роботи та незадовільному зв'язку громадських організацій, зокрема кооперації, комнезаму, Червоного Хреста, з реальними потребами селянства. Ці обставини примусили колоністів звернутися до шведського Червоного Хреста з проханням допомоги їм повернутися на історичну батьківщину. З боку державно-громадських структур для запобігання еміграції була визначена низка господарсько-організаційних заходів. Особлива увага зверталася на *«максимальне поширення громадської роботи в шведських селах»*. Укрколгоспоб'єднання, «Сільський господар», Українбанк, ВЦКНС зобов'язувалися прискорити створення в шведських колоніях колективних господарств. Народному комісаріату охорони здоров'я разом з УЧХ було запропоновано взяти на утримання сільські амбулаторії, припинивши діяльність представників шведського Червоного Хреста в поселеннях колоністів. Окремим завданням визначалося звільнення бідноти з-під куркульсько-клерикального впливу та її масове втягнення до комнезамів, здатних проводити витриману класову лінію. Органи ДПУ мали вербувати колоністів, щоб *«викривати окремих куркулів і осіб середняків і бідноти, що особливо ратували за еміграцію»* [16]. Проте усі зусилля не дали бажаного ефекту. Наприкінці липня 1929 року 900 шведських колоністів з сім'ями прибули пароплавом по Дніпру до Херсону, звідки мали продовжити шлях до Швеції. В Херсоні, за домовленістю з керівництвом радянського Червоного Хреста, їх чекала шведська місія організації на чолі з майором Бергеном. Представники ЦП УЧХ допомогли шведській місії в проходженні колоністами обов'язкових адміністративно-митних формальностей. Слід відзначити, що матеріальний стан емігруючих «куркулів» був таким, що за рахунок УЧХ довелося забезпечувати їх продовольством і медикаментами на дорогу [17].

Крім надмірної централізації і підпорядкованості української філії Червоного Хреста всесоюзному центру, розвитку її практичних взаємовідносин з зарубіжними організаціями

ми, що входили до складу МЧХ, перешкоджала політична заангажованість радянських червонохресних об'єднань. На I Всесмоладському організаційному з'їзді Червоного Хреста 16 березня 1925 року представник Головного управління УЧХ П.Златковський, характеризуючи взаємовідносини української філії з відповідними зарубіжними організаціями, визнав, що вони цілком визначаються зовнішньою політикою радянської держави. Неодноразові запрошення МЧХ взяти участь у роботі його установ відхилялися під приводом буржуазного характеру їх діяльності. Так, Центральне правління УЧХ скептично поставилося до участі в діяльності «Міжнародної організації допомоги дітям», заснованої у 1925 році під егідою Міжнародного Червоного Хреста [18]. Керівництво української організації у своїх рішеннях дублювало постанови центру, демонструючи однаковість національних філій з лінією московського керівництва у міжнародних справах. У 1929 році III Всеукраїнський з'їзд Червоного Хреста доручив представництву УЧХ в Міжнародному об'єднанні червонохресних організацій вжити заходів для надання «дійсної аполітичності» діяльності останнього у зв'язку з «відмовою капіталістичних країн вжити реальних заходів щодо роззброєння, запропонованих Радянським урядом» [19].

Разом з тим, у рамках міжнародних зв'язків УЧХ виконував корисну роботу у зв'язку з оформленням претензійних справ на отримання страхових сум родинам громадян Росії, що були завербовані до армії США і загинули на фронтах світової війни. Уряд США створив спеціальний фонд компенсацій родинам загиблих у Першій світовій війні солдатів, вихідців з земель колишньої царської Росії, що перебували у лавах американської армії. Згідно з даними американського Бюро ветеранів, у Радянському Союзі нараховувалося 3 тис. осіб, яким належало виплатити 15 млн. доларів страхових сум. Серед них 80% склали українці [20]. Через відсутність дипломатичних відносин між СРСР і США, посередником в організації виплат компенсацій радянським громадянам виступив американський Червоний Хрест. Саме за сприяння американського Червоного Хреста було прийнято закон, за яким діяльність Бюро ветеранів щодо розгляду претензій радянських громадян колишніх військовослужбовців США та членів їх родин, попри формальну ліквідацію ветеранського осередка в 1926 р., продовжувалася ще два роки [21]. У США для проведення названої роботи було створене спеціальне бюро уповноваженого Російського Червоного Хреста за участю представника УЧХ. 2 липня 1927 року президія ЦВК СРСР

прийняла постанову про виявлення радянських громадян з правом на отримання спадщини від Бюро ветеранів, а сама робота була доручена республіканським філіям Союзу товаристів Червоного Хреста і Півмісяця СРСР [22]. 26 липня цього ж року відповідна урядова постанова про виконання УЧХ обов'язків оформлення претензій з боку жителів України, родичі яких брали участь у військових діях армії США в роки світової війни, була прийнята в УСРР. Контроль над виявленням осіб, що мали право на компенсацію від Бюро ветеранів США, а також процедурою отримання та розподілу страхових сум здійснювали органи НКВС [23]. Уже через два з половиною місяці після прийняття вищезгаданої постанови УЧХ шляхом оголошень у періодичній пресі оповістив всі округи і райони про осіб, що мають право на компенсацію. На цей час було оформлено близько 200 справ. У результаті проведеної роботи на середину 1929 року урядом США було виплачено 3 млн. доларів страхових сум [24]. Зрозуміло, що держава, керівництво якої проголосило ліквідацію приватної власності і систематично вилучало в ході різноманітних кампаній трудові заощадження селян на потреби «соціалістичного будівництва», відразу розпочала прибирати до своїх рук отримані кошти. Так, житель с. Покащівки Ізяславської округи Р.Федорчук, одержавши в 1929 році від Бюро ветеранів 5 тис. доларів США, частину суми перерахував на користь Далекосхідної армії і Червоного Хреста. Так само вчинив мешканець с. Кирилівка Шевченківської округи В.Дацько, отримавши страховку за загиблого в США сина [25]. З цього, власне, і не робилося якоїсь таємниці. На засіданні ЦВК СРСР 2 липня 1927 року було зазначено, що одержання громадянами України страхових сум у межах 10—15 млн. доларів «має першочергове значення для всього Радянського Союзу, зацікавленого в надходженні іноземної валюти» [26].

До УЧХ почали надходити претензії від утриманців колишніх солдатів не лише американської, але й канадської армії, а також осіб, які втратили працездатність, працюючи на закордонних підприємствах [27]. У 1931 році при ЦК УЧХ був створений спецсектор Закордонного зв'язку для координації усієї «претензійної» пошуково-довідкової роботи, яка проводилася через нивозі осередки Червоного Хреста. Для роботи на місцях був створений штат міжрайонних інструкторів при ЦК УЧХ, на яких поклалися функції популяризації кампанії і оформлення претензійних справ. Щомісяця вони обстежували до 40 районів республіки. Сектор Закордонного зв'язку встановив зв'язки з ВУЦВКом та

відповідними наркоматами — Наркомюстом та Наркоматом іноземних справ. З метою популяризації претензійної роботи він віддрукував і розповсюдив 40 тис. плакатів німецькою, єврейською та російською мовами, підготував 12 кінострічок агітаційних матеріалів. Були зроблені оголошення у всеукраїнській та місцевій пресі. Окрім цього, деякі комітети самостійно випускали додаткові матеріали у вигляді закликів і звернень до населення. На 15 червня 1931 року було підготовлено понад 200 справ, серед яких 97 належали до так званих «спадкових індустріальних» не лише в США, але й в Канаді та країнах Латинської Америки [28].

У 1932—1934 рр. зв'язки між українською та зарубіжною червонохресною громадськістю значно послабилися. В умовах голодомору практично було накладено заборону на міжнародні контакти УЧХ, місії Міжнародного Червоного Хреста; на відміну від початку 1920-х років в Україну не допускалися представники для надання допомоги голодуючим. Так само був ізольований від цієї необхідної, шляхетної справи, яка була його прямим обов'язком, Український Червоний Хрест. Хоча такі можливості у нього були.

Вже на 1927 рік частка УЧХ в загальній сумі бюджету союзної організації Червоного Хреста досягла 50%, перевищуючи відповідний показник Російського Червоного Хреста на 10%, не зважаючи на перевагу людського та територіального потенціалу останнього. Лідеруючі позиції УЧХ у фінансовому забезпеченні червонохресних організацій були зумовлені особливостями його організаційно-господарської структури. На відміну від Росії, де Червоний Хрест взагалі не підтримувався прибутками від діяльності приватного сектора, в Україні він мав розгалужену мережу комерційних підприємств, які забезпечували фінансові потреби організації на 75% [29].

У січні 1933 року у віданні УЧХ знаходилось 816 лікарень та амбулаторій, 7765 пунктів першої медичної допомоги, 406 санітарно-гігієнічних крамниць, понад 5 тис. пралень, лазень, дитячих ясел та інших соціально-побутових установ, 518 підприємств по виготовленню предметів санітарно-гігієнічного призначення, значна частина яких знаходилась у сільській місцевості. З року в рік збільшувалися надходження до каси УЧХ за рахунок так званих *регалій* — відрхувань, які стягувалися урядом на користь Червоного Хреста з надходжень від публічних видовищ, продажу квитків на проїзд у транспорті, сплачених сум за паспорти громадянами, що від'їжджали за кордон. У 1932 році до фонду УЧХ за цією

статтею надійшло 2389 тис. карбованців, а в 1933 р. — 3100 тис. крб. Загальна сума прибутку товариства за 1933 рік визначалася в 63 млн. крб. [30].

В наступні роки (до початку Другої світової війни) УЧХ остаточно перетворився в елемент тоталітарної системи в СРСР, виконуючи мілітарно-індоктринаційні, комуністичні дійсний зміст компартійної політики, функції. Цим завданням були підпорядковані і взаємини української та зарубіжних організацій Червоного Хреста.

Посилання:

1. Твердохліб В.Ю. Солідарність у боротьбі за визволення. Допомога громадськості Країни Рад західноукраїнським трудящим у бороты за об'єднання в єдиній Українській Радянській державі. 1917—1939 рр. — Львів, — СС. 98—99.
2. Барсуков М.И. Красный Крест и Красный Полумесяц. — М., 1955. — СС. 79, 8; Червоний Хрест. — 1929. — № 1. — С. 12.
3. Барсков М.И. Вказ. праця. — СС. 69—70.
4. Миловидов В.А. Международная деятельность Советского Красного Креста. — М., 1954. — С. 37.
5. Центральний державний архів вищих органів влади України (далі ЦДАВОУ). — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 597. — Арк. 66.
6. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі УДАГОУ). — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1715. — Арк. 23, 24.
7. ЦДАВОУ. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 1328. — Арк. 34.
8. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 1715. — Арк. 37, 38.
9. Там само. — Арк. 23.
10. СУ СССР. — 1925. — № 71. — С. 522.
11. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ). — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 1; Червоний Хрест. — 1929. — № 17—18. — С. 23.
12. Барсуков М.И. Вказана праця. — С. 75.
13. Вісник Червоного Хреста УСРР. — 1928. — № 9. — СС. 21—22; Вісті ВУЛІВК. — 1929. — 21 січня, 11 квітня.
14. ДАРФ. — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 103. — Арк. 2, 3.
15. Червоний Хрест. — 1929. — № 5. — С. 12.
16. ЦДАГОУ. — Ф. 1. — Оп. 20. — Спр. 2688. — Арк. 57, 72—75.
17. ДАРФ. — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 77, 78.
18. Там само. — Спр. 4. — Арк. 23.
19. Там само. — Спр. 100. — Арк. 1.
20. Диктатура труда. — 1927. — 5 июля; ДАРФ. — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 149. — Арк. 42.
21. Там само. — Арк. 42.
22. Там само. — Арк. 14.
23. Там само. — Арк. 11, 55.
24. Вісті. — 1929. — 11 квітня.
25. Червоний Хрест. — 1929. — № 24. — С. 9; № 7—8. — С. 25.
26. ДАРФ. — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 149. — Арк. 55.
27. Червоний Хрест. — 1929. — № 19. — С. 1.
28. ДАРФ. — Ф. 9501. — Оп. 1. — Спр. 188. — Арк. 89—91.
29. Revue de la societe Ukraine de la Croid-Rouge. — 1927. — № 6—7. — S. 29; № 8. — S. 30.
30. Червоний Хрест. — 1933. — № 11—12. — С. 2; 1934. — № 1—2. — С. 11